

9. Теркель Д. Михайловское [Электронный ресурс] / Д. Теркель, Е. Теркель. – Режим доступа: <http://www.proselki.ru/topics/mihailovskoe/mihailovskoe.topic.htm>.
10. Папков С. А. Эволюция политического контроля и преследования членов ОПК в Западной Сибири в 1925–1935 гг. / С. А. Папков // Всесоюзное общество политкаторжан и ссыльнопоселенцев. Образование, развитие, ликвидация. 1921–1935: Материалы международной научной конференции (26–28 октября 2001 г.). – М.: Звенья, 2004. – С. 22–23.
11. Там само. – С. 25–26.
12. Там само – С. 34–35.
13. Папков С. А. Всесоюзное общество политкаторжан и ссыльнопоселенцев [Электронный ресурс] / С. А. Папков. – Режим доступа: <http://russiasib.ru/vsesoyuznoe-obshhestvo-byvshix-politkatorzhan-i-ssylnoposelencev/>.
14. Папков С. А. Эволюция политического... – С. 13.

Надійшла до редакції 24.05.2014 р.

ББК ТЗ(4УКР55)622-209.2

ДО ПИТАННЯ ПРО КІЛЬКІСТЬ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ 1932 - 1933 рр. В ДОНБАСІ

Є. В. Славич

АНОТАЦІЯ

В статті робиться спроба виваженого підходу до вирішення проблеми реальних масштабів спричиненої голодом смертності в 1932 – 1933 рр. в Донбасі. Шляхом аналізу формулювань діагнозів і причин смерті в актах реєстрації громадянського стану автор виділяє дев'ять умовних категорій загиблих в роки Голодомору, визначає їх співвідношення в чисельних і відносних показниках, акцентує увагу на деяких відмінностях між сільським і міським населенням, мешканцями Луганської і Донецької областей. Okремо наголошується на неприпустимості викривлення загальної кількості жертв Голодомору шляхом включення до їх переліку осіб, смерть яких, окрім спільних хронологічних рамок, жодним чином не пов'язана із голодом.

Ключові слова: Голодомор 1932 – 1933 рр., Донбас, жертви голоду, мартиролог, причина смерті.

Визначення реальної кількості жертв голоду 1932 – 1933 рр. належить до переліку таких питань, на які дуже важко відповісти однозначно. Переважна більшість дослідників у своїх роботах, в кращому випадку, обмежуються загальними фразами і показниками стосовно масштабів жертв Голодомору, в гіршому – цим відверто спекулюють, безпідставно завищуючи або занижуючи «людську ціну» тих трагічних подій. Навіть поверхневий аналіз доволі довгої історіографічної традиції свідчить про одне – дискусії продовжуються і в наш час.

Досить нещодавно в українській історичній науці було реалізовано масштабний проект з метою ґрунтовного і системного дослідження Голодомору 1932 – 1933 рр.. Перед великою кількістю працівників архівів, науковців і представників політичної влади стояла благородна ціль – остаточно «віднайти правду, встановити реальні передумови, масштаби та наслідки цієї страшної трагедії» для українського народу. Дійсно, було проведено величезну роботу по різноманітним аспектам зазначеної проблеми: опубліковано велику кількість джерел, зібрано безліч свідчень очевидців

голоду, складено реєстри документів про Голодомор в центральних і обласних державних архівах, проведено заходи по вшануванню жертв трагедії. Головним результатом роботи стали 19 томів «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні».

Слід відзначити застосований при роботі системний підхід та масштабність охопленої території, адже дослідження Голодомору було проведено по усіх регіонах нашої країни, що постраждали від голоду. До них віднесено 15 окремих областей України та м. Київ. Таким чином, результати цього проекту сприяли поживленню регіональних досліджень зазначеної проблематики, що, як відомо, є актуальною вже на протязі кількох десятиліть. Вихід у світ кожного регіонального тому супроводжувався науковими розвідками з маловивчених аспектів проблеми Голодомору 1932 – 1933 рр. в окремих областях чи регіонах України.

Не менш важливим здобутком для історичної науки і суспільства стала публікація цінних (до того часу не доступних) джерел, що дають змогу під новим кутом досліджувати вже усталений перелік обов'язкових питань. Мова йде про оприлюднення даних з книг реєстрації записів про смерть за 1932 – 1933 рр. На їх основі було складено мартиролог – поіменний список жертв Голодомору, що дає нові можливості для розв'язання проблеми визначення реальної кількості загиблих від голоду людей в зазначений період.

В 2008-2009 рр. в рамках цього проекту було опубліковано три частини науково-публіцистичного видання «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні», присвячені Донецькій і Луганській областям [1]. Подібно до інших, ці книги містили результати роботи по охарактеризованим вище основним напрямкам: джерела, свідчення очевидців, реєстр документів і мартиролог. Саме опубліковані дані (списки жертв Голодомору) з опрацьованих архівів ЗАГСу по Донецькій і Луганській областях стали основним джерелом для цього дослідження. Як зазначено і самими авторами, списки, на жаль, не є повними, адже значну частину записів громадянського стану із різних причин втрачено давно і назавжди. Все ж, навіть та частина доступних даних дає можливість ближче підійти до вирішення такого дискусійного питання кількості жертв Голодомору 1932 – 1933 рр. в Донбасі.

До цього часу, на жаль, такий підхід не був використаний істориками, через що в історіографії відсутні будь-які спеціалізовані дослідження з результатами аналізу так би мовити первинного пласту джерел.

Шляхом чисельного підрахунку опублікованих даних були отримані загальні показники кількості померлих в 1932 – 1933 рр. на території Донецької і Луганської областей. Стосовно Донеччини, наявні джерела свідчать про загалом 40 507 осіб, що померли в ряді сіл та міст в досліджуваній період. Територіально цей показник охоплює 17 сільських рад Амвросіївського району, 32 сільські і селищні ради Артемівського району, 13 – Велико-Янісольського (Великоновосілівського), 26 – Волноваського, 7 – Володарського. Також він включає померлих в містах Артемівськ, Донецьк, Горлівка, Авдіївка, Дебальцеве і Димитров. В кількісних показниках територіальний «розріз» досліджуваного аспекту демонструє наступна таблиця:

Таблиця 1.

ДАНИ ПРО КІЛЬКІСТЬ ПОМЕРЛИХ В 1932 – 1933 рр. В ОКРЕМИХ РАЙОНАХ І МІСТАХ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ [2]

№№ п/п	Адміністративно-територіальна одиниця	Кількість осіб	%%
1	м. Донецьк	20 638	50,9%

2	м. Горлівка	6 551	16,2%
3	м. Артемівськ	4 007	9,9%
4	Волноваський район	2 058	5,1%
5	Амвросіївський район	1 992	4,9%
6	Артемівський район	1 953	4,8%
7	Велико-Янісольський (Великоновосілівський) район	1 084	2,7%
8	м. Димитров	771	1,9%
9	м. Дебальцеве	552	1,4%
10	м. Авдіївка	495	1,2%
11	Володарський район	406	1%
12	Усього	40 507	100%

Так, зважаючи на фрагментарність даних, що не охоплюють усієї території Донеччини, ми все ж маємо достеменно інформацію про смерть в 1932 – 1933 рр. понад 40 тисяч осіб на території 5 міст і 5 районів Донецької області. З них біля 29 тис. (72%) – жителі міст, решта 11 тис. (28%) – селяни. Цілком очевидно, що кількість померлих у містах була значно вищою ніж в сільських і селищних радах районів, зважаючи на природне чисельне переважання міського населення над сільським в Донецькій області.

Для більш однорідної Луганської області отримано показник в 31 247 померлих в роки Голодомору. Він стосується території 14 сільських рад Біловодського району, 27 – Білокуракинського району, 13 сільських і селищних рад Кременського району, 9 – Марківського, 14 – Міловського, 7 – Новоайдарського, 17 – Новопсковського, 12 – Перевальського, Попаснянської міської ради і 20 сільрад Попаснянського району, 24 сільських і селищних рад Сватівського району (в тому числі 2 сільради м. Сватове), 24 – Станично-Луганського, 19 – Троїцького, 22 сільських рад Старобільського району і міської ради м. Старобільськ. Чисельні показники смертності по кожному з районів були наступними: Біловодський район – 1 048 осіб, Білокуракинський (сільські ради Новопсковського і Білолуцького районів) – 4 282 ос., Кременський – 858 ос., Марківський – 500 ос., Міловський – 3 131 ос., Новоайдарський – 1 195 ос., Новопсковський – 2 824 ос., Перевальський – 2 591 ос., Попаснянський – 1 785 ос. (в тому числі 434 ос. в Попаснянській міській раді), Сватівський – 3 882 ос. (в тому числі 1 287 ос. в двох сільрадах міста Сватове), Станично-Луганський – 1 981 ос., Старобільський – 4 244 ос. (в тому числі 428 ос. Старобільської міської ради), Троїцький – 2 936 ос.. Виходячи з цього, абсолютна більшість з померлих на Луганщині були селянами. Лише 2,1 тис. (приблизно 7%) можна віднести до мешканців міст (Старобільськ, Попасне, Сватове) [3].

Таким чином, з первинних даних ми маємо прямі свідчення про смерть приблизно 72 тис. осіб (за нашими підрахунками – 71 764 чол.) в окремих районах і містах Донецької та Луганської областей в 1932 - 1933 рр.. Проте, більш важко дати остаточну відповідь на питання: чи можна безсумнівно вважати такий показник реальним масштабом смертності від голоду в цих містах і районах Донбасу? Як вже зазначалося, поіменний список цих осіб опубліковано в трьох томах «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні», присвячених Донецькій і Луганським областям. Автори віднесли усіх загиблих до категорії «жертв Голодомору» - людей, яких «скосила голодна смерть». Проте, навіть поверховий огляд мартирологу дає зрозуміти, що в цьому питанні не все так однозначно.

Як відомо, на кожного померлого складався відповідний акт про смерть. В ньому представники ЗАГСів вказували прізвище, ім'я та по-батькові загиблого, стать, вік та дату його смерті. Окрім цього, вони обов'язково повинні були заповнювати графу

«причина смерті», де вказували відповідний діагноз. Саме цей факт дає можливість більш точно розібратися в такій дискусійній проблемі масштабів і причин смертності в роки Голодомору 1932 – 1933 рр., з'ясувати від чого саме вмирали люди в голодні роки і скільки їх загинуло голодною смертю.

В результаті детального аналізу характеру діагнозів багатьох тисяч померлих мешканців Донеччини і Луганщини, стає очевидним, що всі ці віднесені до жертв Голодомору люди пішли з життя в період з січня 1932 по грудень 1933 рр. за досить різних обставин і через велику кількість різноманітних причин. Умовно можна виділити декілька категорій померлих.

До першої відносяться люди, причину смерті яких реально з'ясувати неможливо, адже діагноз у відповідних джерелах взагалі не був вказаний. Безсумнівним є лише факт смерті осіб, а чи було це пов'язано із голодом чи ні – залишається невідомим. Однозначно пояснити такий «пробіл» в даних дуже важко. Цьому могли бути різні причини, які з кожним роком все складніше встановити точно. Все ж, можна припустити, що вищезазначене, вірогідно, свідчило про відсутність в деяких населених пунктах кваліфікованих лікарів або навіть простих фельдшерів, що могли визначити хоча б приблизно причину смерті людей. Також можливий й інший варіант, що пов'язується із навмисним приховуванням діагнозу померлих. Цьому, імовірно, передували відповідні розпорядження чи інструкції з вищих ешелонів влади, що забороняли лікарям і працівникам ЗАГСів сумлінно виконувати свою роботу. Лише останнім, виходить, керувалися ті, хто складав мартиролог, включаючи померлих людей з не вказаною причиною смерті до жертв Голодомору, яких скосила голодна смерть. Проте, слід наголосити, що в джерелах присутні лише самі загальні словосполучення: «причина смерті не встановлена», «діагноз не вказано», «причина смерті невідома» тощо.

Звичайно, частка цієї умовної категорії серед загальної кількості померлих дуже відрізняється і по районах, і по окремих населених пунктах. Діапазон коливається від 1-5% до 25 - 40% і вище. Більше того, є ряд прикладів як для Донеччини, так і для Луганщини, коли в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці із усього загалу померлих в роки Голодомору немає даних про причину смерті жодної особи. Так, в Марксфельдській сільській раді Велико-Янісольського району Донецької області з 28 померлих не зазначена причина смерті жодної людини. В Краснівській сільській раді Волноваського району – така ж ситуація спостерігається для 61 людини. Ще більше таких прикладів містяться в джерелах стосовно Луганської області. Так, збереглися дані про смерть в 1932 – 1933 рр. 129 осіб в Бутівській сільській раді Старобільського району. Причина смерті була не встановлена для кожного із загиблих. Такий же стан справ зафіксовано ще в декількох сільських радах області: в Сеньківській і Третьківській сільських радах Біловодського району (відповідно 41 і 21 померла особа без зазначеної причини смерті), в Луб'янській і Паньківській сільських радах Білокуракинського району (із загалом 98 і 150 померлих осіб – причина смерті не вказана для жодного), в Танюшівській, Рогівській і Донцівській сільських радах Новопсковського району (не вказано діагноз для усіх 173, 118 і 323 померлих відповідно), в Просянській сільській раді Марківського району (відсутній діагноз для усіх 65 померлих) [4]. Саме тому, дуже важко щось стверджувати однозначно стосовно перебігу Голодомору і кількості людей, що стали жертвами голодної смерті на території цих сільських і селищних рад.

Шляхом кількісного аналізу доступних даних були отримані відповідні показники чисельності і відносної частки померлих в 1932 – 1933 рр., причину смерті яких встановити неможливо через відсутність вказаного діагнозу. В Донецькій області із загальної кількості померлих (40 507 ос.) частка цієї умовної категорії склала 14,7 %

(5 969 ос.). По окремих районах і містах області ситуація виглядає наступним чином: в Амвросіївському районі частка загиблих з не вказаною причиною смерті сягає 29,4% від загалу, в м. Авдіївка – 18,4%, в м. Артемівськ – 7,6%, в м. Донецьк – 8,9%, в Артемівському районі – 35,9%, в Велико-Янісольському (Великоновосілівському) – 37,2%, в Волноваському – 41,3%, в Володарському – 23,6%, в м. Горлівка – 13,8%, в м. Димитров – 15,4%, в м. Дебальцеве – 5,4%. З цього видно, що частка осіб з не зазначеною причиною смерті була значно більшою в сільських районах області, коливаючись від 23,6% до 41,3% від загальної кількості померлих. В містах ситуація була дещо іншою: в середньому 8-15% загиблим не було визначено діагноз [5].

Така ж тенденція підтверджується і станом справ в Луганській області. Оскільки, згідно з наявними джерельними даними, переважна більшість померлих в 1932 – 1933 рр. мешканців Луганщини були селянами, то і частка серед них осіб без встановленої у відповідних книгах реєстрації причини смерті є більшою ніж в Донецькій області. Кількісні підрахунки дали наступні результати: в Біловодському районі із загальної кількості померлих про причину смерті 35,1% немає жодних даних; в Білокуракинському районі така ж ситуація спостерігається одразу для 83,1% від загалу; в Кременському районі частка померлих без зазначеного діагнозу складає 38,1%, в Марківському – 13%, в Міловському – 43,1%, в Новойдарському – 71,6%, в Новоковському – 87%, в Перевальському (включно з Перевальською міською радою) – 25,5%, в Попаснянському (разом з Попаснянською міськрадою) – 30,1%, в Сватівському – 55,9%, в Станично-Луганському – 28,2%, в Старобільському (разом із Старобільською міськрадою) – 51,2%, в Троїцькому – 47,9%. Підсумовуючи, із доступних в джерелах даних про 31,2 тис. померлих в роки Голодомору мешканців Луганщини відсутня інформація про причину смерті приблизно половини з них – 16,5 тис. (52,8% від загалу) [6].

В цілому, по двох областях можна констатувати доволі значну частку осіб, що відносяться до «першої» умовної категорії. У відповідних книгах реєстрації записів про смерть не зазначено діагноз чи причину загибелі більше як 22 тис. осіб (за нашими підрахунками – 22 457 ос.), що становить 31,3% від загальної кількості в 72 тис. (71 764). Через це, факт відсутності інформації про причину смерті такої значної частини загиблих мешканців Донеччини і Луганщини не може бути проігнорований в будь-якому науковому дослідженні, тим паче при визначенні реальної кількості жертв Голодомору.

Друга умовна категорія включає в себе людей, життя яких забрали безпосередньо голод, погане харчування чи пов'язані з цим хвороби, що було відповідно зазначено в графі «причина смерті». Загальновідомими є твердження про те, що в 1932 – 1933 рр. (як і в подальший період) разом з відчайдушними спробами приховування і замовчування жахливої трагедії селянства вищим партійним керівництвом СРСР було заборонено навіть вживати слово «голод», усім без винятку і на всіх рівнях, не кажучи вже про фіксацію відповідного діагнозу медичними працівниками. Проте, не все було так однозначно. Існує достатньо джерел, що спростовують безсумнівність такої версії. І у випадку нашого дослідження, в опублікованому мартиролозі (на основі даних з книг реєстрації записів про смерть за 1932 – 1933 рр.) можна побачити, що досить часто деякими лікарями сумлінно вказувався відповідний діагноз померлого (звісно, окрім випадків з його відсутністю взагалі, що було вже розглянуто вище). Незважаючи ні на що, в графі «причина смерті» могло бути прямо зазначено: «помер від голоду», «через голодування», «голодна смерть», «від нестачі харчів», «недоїдання», «невірне харчування» тощо. Але, безперечно, такі формулювання складають невелику частку і ними не можна обмежуватися при визначенні реальної кількості загиблих від голоду людей. Звісно, переважна частина лікарів і фельдшерів були дійсно залякані

різноманітними проявами державного тиску, через що не могли об'єктивно виконувати свою роботу. Через це вони, ймовірно, або ж просто констатували смерть, не зазначаючи її причини, або ж вживали інших формулювань.

Слід зазначити, що існує певний перелік захворювань і варіантів діагнозу, що опосередковано свідчать про спричинену голодом загибель. До нього (хоч і з деякими поправками) відносяться: «дистрофія», «безбілковий набряк», «виснаження і слабкість організму», «опухання», «пронос» (або «діарея», «понос», «різачка», «бігунка»), «інтоксикація», «дизентерія», «рахіт», «харчові отруєння», «аліментарна кахексія», «атрофія», «диспенсія», «мало- і недокрів'я» («анемія» та інші хвороби крові) тощо. Також до цієї групи можна включити різноманітні захворювання органів травлення: хвороби кишок і шлунку («коліт», «виразка», «катар»), розлади і запалення органів шлунково-кишкового тракту.

В цілому, вищезазначені варіанти діагнозу не викликають великого сумніву з приводу того, що вони дійсно можуть свідчити про безпосередній зв'язок із голодом, нестачею чи неякісним харчуванням. Підрахунок і об'єднання в одну категорію осіб з такими причинами смерті дали наступні результати:

1) Згідно з наявними даними в 5 містах і 5 районах Донецької області від голоду і пов'язаних з ним причин померло понад 11 тис. осіб (за нашими підрахунками – 11 103 ос.), що складає 27,4% від загальної кількості. Якщо ж виходити із загального показника по особам із зазначеним діагнозом, частка цієї категорії підвищується майже до третини (32,2% від загалу померлих із відомою причиною смерті);

2) По 13 районах Луганщини кількість осіб цієї умовної категорії складає 5 439 чоловік, що становить 17,4% від загалу. Такий показник пояснюється надзвичайно великим відсотком померлих мешканців області, причину смерті яких не було зазначено (52,8%). Відносно ж загалу із вказаним діагнозом, частка загиблих від голоду і спричинених ним хвороб сягає 36,9%. Проте, слід зазначити, що «смерть від голоду в 1932 – 1933 рр.» приблизно для 1 300 осіб з цієї умовної категорії було «встановлено за опитуванням населення»;

3) У вказаних районах і містах двох областей наявні джерела свідчать про 16 542 випадки смерті жителів Донбасу, в записях громадянського стану яких було зазначено пов'язану із голодом причину загибелі. Це складає біля чверті (23,1%) від загальної кількості. Якщо не брати до уваги осіб з не вказаною причиною смерті, частка цієї категорії сягає 33,6% від загалу із вказаним діагнозом [7].

До слова, питання визначення жертв голоду є надзвичайно складним. В історіографії воно підіймалося не раз, стосуючись не тільки Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні, а й взагалі ситуацій масового голоду в світовій історії. Дотепер існують певні суперечки між дослідниками з приводу існування біологічного зв'язку між голодом та різноманітними інфекційними захворюваннями. Відомо, що в умовах голоду організм людини слабшає, через що знижується імунітет і збільшується ризик захворювання на туберкульоз, черевний і висипний тиф, малярію. Проте, і в нормальних умовах спостерігаються масові захворювання населення на ці недуги. В такому ж відношенні однозначно не можна стверджувати про хвороби серця, смерть від старості, пневмонію та застудні захворювання (грип, бронхіт, ангіна), смертність при народженні та дитячі недуги (в тому числі інфекційні – дифтерія, коклюш, кір).

Для з'ясування цих проблем залишається ще багато роботи як історикам, так і медичним спеціалістам. До того ж часу, при дослідженні реальної кількості жертв голоду доцільно виокремлювати в окремі категорії осіб, що померли від вищезазначених захворювань. На таких принципах ґрунтується і наше дослідження. Натомість, дещо інший підхід, вірогідно, було застосовано при підготовці мартирологу – списку жертв Голодомору в Донецькій і Луганській областях. Його поглиблений

аналіз, як вже зазначалося, дає дещо відмінну картину відносно жертв Голодомору 1932 – 1933 рр., ніж це передбачалося укладачами списку «скошених голодом людей». Окрім великої частки осіб із незазначеною в джерелах причиною смерті, із характером діагнозів, що могли мати місце і в більш-менш звичайних умовах, найбільш суперечливі відчуття викликає ще одна умовно виділена нами категорія померлих мешканців Донбасу, смерть яких, згідно діагнозу, була аж ніяк не пов'язана із голодом (виробничі травми, деякі соціальні хвороби, самогубство, вбивства, різні пошкодження тіла та органів, смерть при операціях, аваріях тощо). Для прикладу можна привести надзвичайно різноманітні формулювання: «повішення», «вогнепальне поранення», «від побоїв», «задавлений авто», «утопла», «учадів», «перелом кісток», «вбито блискавкою», «загинув у шахті», «від горілки», «завжди була хвора», «впала з печі», «удар електрострумом» тощо. Включення до жертв Голодомору осіб з подібними причинами смерті пояснити дуже важко.

Зважаючи на все вищезазначене, наступна зведена таблиця містить дані про кількість померлих в 1932 – 1933 рр. в Донбасі згідно із запропонованим підходом і умовно визначеними категоріями:

Таблиця 2.

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГИБЛИХ В РОКИ ГОЛОДОМОРУ В ДОНБАСІ ЗА ПРИЧИНАМИ СМЕРТІ [8]

№№ п/п	Причина смерті (діагноз)	Донецька область		Луганська область		Загалом по двох областях	
		Кількість (осіб)	%%	Кількість (осіб)	%%	Кіль- кість (осіб)	%%
1	Не зазначено	5 969	14,7%	16 512	52,8%	22 481	31,3%
2	Від старості	2 037	5%	3 110	10%	5 147	7,2%
3	Смерть при народженні та дитячі хвороби	3 299	8,1%	896	2,9%	4 195	5,8%
4	Пневмонія, хвороби легенів та застудні захворювання	4 464	11%	1 326	4,2%	5 790	8,1%
5	Хвороби серця	3 999	9,9%	925	3%	4 924	6,9%
6	Смертність від причин, не пов'язаних з голодом	3 283	8,1%	716	2,3%	3 999	5,6%
7	Від голоду та викликаних ним хвороб	11 103	27,4%	5 439	17,4%	16 542	23,1%
8	Інфекційні епідемічні захворювання	3 686	9,1%	1 368	4,4%	5 054	7%
9	Інші хвороби	2 667	6,6%	955	3,1%	3 622	5%
	Усього	40 507	100%	31 247	100%	71 754	100%

Таким чином, аналіз опублікованих первинних джерел із ЗАГСів Донецької і Луганської областей дав змогу підійти до розгляду проблеми визначення кількості жертв Голодомору 1932 – 1933 рр. в Донбасі з якісно нових позицій. Слід ще раз констатувати, що про причину смерті великої частки луганчан і донеччан в період з січня 1932 по грудень 1933 р. ми не можемо стверджувати щось однозначно, адже доступні джерела не дають відповідної інформації про діагноз цих осіб. В зазначених районах і містах документально підтверджено більше 22 тис. таких випадків. Близько 17 тис. мешканців Донбасу померли від голоду та пов'язаних із ним хвороб, що і було позначено відповідним формулюванням діагнозу в графі «причина смерті». Більше

5 тис. осіб померли від старості у похилому віці, 4,2 тис. – при народженні та від дитячих хвороб (в тому числі інфекційних – кір, коклюш, скарлатина, дифтерія). Досить велику частку, особливо серед міських жителів, складає смерть від хвороб легенів (головним чином пневмонії) та застудних захворювань (грип, бронхіт, ангіна) – 5,8 тис. осіб. Біля 5 тис. осіб померли від недугів серця, 3,5 тис. – від інших різноманітних хвороб, що потребують спеціалізованого медичного аналізу для включення до якоїсь із вищезазначених категорій. Смерть близько 4 тис. мешканців Донбасу взагалі не була пов'язана із голодом.

В цілому, такий підхід до вирішення зазначеної проблеми не претендує на безумовність, остаточну завершеність чи загальне сприйняття. Він, в першу чергу, акцентує увагу на нових аспектах для дослідження і застерігає від нерозбірливого та безпідставного віднесення до жертв Голодомору деяких категорій померлих в Донбасі в 1932 – 1933 рр., що є історично не достовірним.

РЕЗЮМЕ

В статті пропонується новий підхід до визначення реальної кількості жертв Голодомору в Донбасі. Він базується на детальному дослідженні первинних даних з книг реєстрації записів про смерть за 1932 – 1933 рр. На основі кількісного аналізу «мартирологу» (поіменного списку загиблих від голоду людей, що було складено за опрацьованими даними з обласних архівів ЗАГСу і опубліковано в трьох томах «Національної книги пам'яті жертв Голодомору»), у статті приводяться чисельні показники масштабів смертності по окремих містах і районах Донецької і Луганської областей.

Зважаючи на складність вирішення зазначеного питання, автором умовно виділяються різні категорії загиблих, в залежності від зазначеної в джерелах причини смерті чи відповідного формулювання діагнозу. З'ясовується співвідношення між окремими категоріями з приведенням загальних і відносних чисельних показників.

У дослідженні наголошується на специфічному положенні серед жертв Голодомору тих груп осіб, що в період 1932 – 1933 рр. померли «від старості», «при народженні чи від дитячих хвороб», «від пневмонії і простудних захворювань», «від інфекційних епідемічних захворювань» (тиф, малярія, туберкульоз), різноманітних «хвороб серця». Звертається увага на те, що такі хвороби часто ставали причиною смерті і в нормальних умовах, а не лише під час масового голоду. Окремо розглядається категорія «померлих безпосередньо від голоду та спричинених ним хвороб», аналізуються можливі причини високого показника по особам, про смерть яких достеменно нічого не відомо, зважаючи на відсутність відповідного діагнозу в актах реєстрації громадянського стану.

Особливу увагу автор акцентує на неприпустимості включення до загальної кількості жертв Голодомору осіб, причини смерті яких були зовсім не пов'язані із голодом чи викликаними ним захворюваннями.

Ключові слова: Голодомор 1932 – 1933 рр., Донбас, жертви голоду, мартиролог, причина смерті.

РЕЗЮМЕ

В статье предлагается новый подход к определению реального количества жертв Голодомора в Донбассе. Он базируется на детальном исследовании первичных данных из книг регистрации записей о смерти за 1932 - 1933 гг.. На основе количественного анализа «мартиролога» (поименного списка погибших от голода людей, который был составлен по обработанным данным из областных архивов ЗАГС и опубликован в трех томах «Национальной книги памяти жертв Голодомора»), в статье приводятся

численные показатели масштабов смертности по отдельным городам и районам Донецкой и Луганской областей.

Учитывая сложность решения указанного вопроса, автором условно выделяются различные категории погибших, в зависимости от указанной в источниках причины смерти или соответствующей формулировки диагноза. Выясняется соотношение между отдельными категориями с приведением общих и относительных численных показателей.

В исследовании отмечается специфическое положение среди жертв Голодомора тех групп лиц, что в период 1932 – 1933 гг. умерли «от старости», «при рождении или от детских болезней», «от пневмонии и простудных заболеваний», «от инфекционных эпидемических заболеваний» (тиф, малярия, туберкулез), различных «болезней сердца». Обращается внимание на то, что такие заболевания часто становились причиной смерти и в нормальных условиях, а не только во время массового голода. Отдельно рассматривается категория «умерших непосредственно от голода и вызванных им болезней», анализируются возможные причины высокого показателя по лицам, о смерти которых точно ничего не известно ввиду отсутствия соответствующего диагноза в актах регистрации гражданского состояния.

Особое внимание автор акцентирует на недопустимости включения к общему количеству жертв Голодомора лиц, причины смерти которых были совсем не связаны с голодом или вызванными им заболеваниями.

Ключевые слова: Голодомор 1932 – 1933 гг., Донбасс, жертвы голода, мартиролог, причина смерти.

SUMMARY

This paper proposes a new approach to determine the actual number of victims of Holodomor in the Donbass. It is based on a detailed study of the primary data from the books of registration of death records for 1932 - 1933. Based on quantitative analysis of "martyrology" (a list of names of people who died of starvation, which was compiled from the processed data from the regional archives of the registry office and published in three volumes of "National Book of Remembrance of the Victims of Holodomor"), the article presents numerical scale of mortality for particular cities and districts of Donetsk and Lugansk regions.

In terms of the complexity of the solution of this issue, the author for convenience singles out different categories of victims, according to the cause of death pointed out in the source or the relevant wording of the diagnosis. The author explains the correlation between different categories bringing the total and relative numerical indicators.

The study emphasizes that among the victims of Holodomor the groups of persons who died during 1932 - 1933 because "of old age", "birth or from childhood diseases", "pneumonia and colds", "epidemic of infectious diseases" (fever , malaria , tuberculosis) , a variety of "heart disease" have the special position. Attention is drawn to the fact that these diseases were often the cause of death under normal circumstances, not only during the great famine. It is considered separately the category of "dead directly from hunger and diseases caused by them". Also the possible causes of high rates of persons who died for unknown reason are examined, taking into account the absence of a diagnosis in acts of civil status registration. Author particularly emphasizes the inadmissibility of including into the total number of victims of the Holodomor those people, who died because of the reasons that are not related to hunger or diseases caused by it.

Keywords: victims of famine, Donbass, Holodomor 1932 - 1933, "martyrology", cause of death.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Донецька область. Частина перша.– Донецьк: видавництво КП «Регіон», видавництво «СПД Бледнов», 2008. – 784 с.; Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Донецька область. Частина друга.– Донецьк: видавництво КП «Регіон», видавництво «ФОП Колесніченко», 2009. – 784 с.; Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Луганська область. – Луганськ: Янтар. – 2008. – 917 с.
2. Складено автором за даними мартирологу трьох частин «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні».
3. Підраховано автором: там само.
4. Підраховано автором: там само.
5. Підраховано автором: там само.
6. Підраховано автором: там само.
7. Підраховано автором: там само.
8. Складено автором: там само.

Надійшла до редакції 27.04.2014 р.

ББК ТЗ(4УКР55)6257

РОЛЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У ВІДНОВЛЕННІ КУЛЬТУРНИХ ЗАКЛАДІВ І ПАМ'ЯТНИКІВ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ ДОНЕЧЧИНИ (1943-1950 РР.)

В.І. Ізюмов

АНОТАЦІЯ

Досліджуються процеси перебудови місцевих органів влади визволеного Донбасу, форми і методи діяльності, спрямовані на відродження культурного життя мешканців Донеччини, основні результати і досягнення муніципальних та сільських Рад в галузі культури. Аналізуються втрати соціально-культурних систем Донбасу від німецько-фашистської окупації. Досліджуються спеціальні заходи місцевої влади з відновлення культурного життя мешканців краю. Виділені прояви масової народної ініціативи у відбудові культурно-освітніх установ та історичних пам'ятників, а також матеріальної і кадрової допомоги донеччанам з боку центральних всесоюзних і республіканських органів влади у 1943-1945 роках.

Виділені та оцінені особливості процесу відбудови зруйнованої війною макросистеми культури Донбасу та трансформації форм і методів функціонування місцевих органів влади. Критично розглянуті як директивні документи, так і ентузіастичні зусилля широкого кола громадськості. Констатовані та узагальнені конкретні і загальні результати діяльності місцевих органів влади: фінансове субсидування, матеріальні показники і моральні наслідки повної відбудови культурно-освітніх установ і історичних пам'яток Донеччини.

Ключові слова: місцеві органи влади, Ради, культурні заклади, пам'ятники історії.

Ради, як місцеві органи влади, були суцільно залежні від комуністичних партійних організацій і відігравали роль безправних посередників між верхівкою партії